

Książka, księga...

Czym była książka kiedyś, czym jest teraz? Dla nas i dla bohaterów literackich? Co symbolizują księgi na obrazach mistrzów?

Motyw w literaturze i filmie

- **Biblia** jako najważniejsza książka świata i zabytek literatury doceniona w wierszach poetów, np. księga Jana Twardowskiego, Czesława Miłosza.
- **Książka jako źródło nieprzemijającej sławy autora** (Horacy i Kochanowski o swojej poezji).
- **Motyw „książek zbójcekich”,** przeklętych, których lektura zarazą bohaterów marzeniami, przenosi w inny świat, budzi głód niebezpiecznych doznań takich jak wielka miłość i... tamie życie (przypadek pani Bovary, tytułowej postaci powieści Flauberta, czy Gustawa, bohatera IV części „Dziadów” Mickiewicza, a także Wertera, tytułowego bohatera powieści epistolarnej Goethego „Cierpienia młodego Wertera”).
- **Lektura romansów przyczyną nieobiektywnej oceny rzeczywistości** – w przypadku Du Châtea, pani Bovary czy Emilii Korczyńskiej, bohaterki „Nad Niemnem” Orzeszkowej.
- **Książki – źródłem postaw patriotycznych** (ludzie z pokolenia Kolumbów jako gorliwi czytelnicy Słowackiego opisani w książce Kamińskiego „Kamienie na szaniec”; „Reduta Ordona” budzi uczucia patriotyczne w ospałych uczniach klerykańskiego gimnazjum z powieści Żeromskiego „Syzyfowe prace”).
- **Polska książka – źródłem zachwytu i tęsknoty bohatera** (Skawiński z opowiadania Sienkiewicza „Latarek” wzrusza się „Panem Tadeuszem”, ale staje się on też dla niego książką przekłąką, źródłem zguby, bo z powodu zażęgnięcia nad epopeją, bohater zaniedbuje pracę, nie włącza latarni i traci posadę).
- **Książka symbolem wiedzy i źródłem konfliktów** – młody Wokulski z „Lalki”, wbrew marzeniom ojca o odzyskaniu dawnego ziemianńskiego majątku, uczy się i wydaje pieniądze na podręczniki, nie wiąże swej przyszłości z ziemią, nie przeznacza funduszy na kosztowny proces mogący doprowadzić do jej odzyskania.
- **Lektury symbolem postaw i poglądów bohaterów** – ulubionymi książkami Rzeckiego, bohatera „Lalki”, ofiarowanymi mu przez Wokulskiego są albumy o Napoleonie; Emilia Korczyńska i pani Bovary czytają romanse.
- **Mit księgi** – w opowiadaniach Brunona Schulza zwykła księga handlowa, pełna reklam banalnych produktów, zostaje w wyobraźni chłopca przemieniona w pełną tajemnic i cudowności księgę, tłumaczącą wszystkie tajemnice świata.
- **Książka jako dzieło i cel życia pisarza** – np. w „Mistrzu i Małgorzacie” Bulhakowa życie bez utraconej książki nie

Rafaël Santi, „Szkoła ateńska”

ma dla autora, Mistrza, sensu. Bulhakow odsłania też mechanizmy tłumienia indywidualności twórców przez system totalitarny, pokazuje prześladowania autorów, ich ucieczki w szaleństwo, książka będąca wariacją na temat Biblii nie może w komunistycznej Rosji ujrzeć światła dziennego, jedynym jej obrońcą zostanie... paradoksalnie diabeł.

- **Książeczka ze wspomnieniami jako symbol patriotycznej przeszłości rodzinnej** – bohaterowie powieści Żeromskiego „Przedwiośnie” przechowują jak rodzinny skarb pamiętnik powstańca z 1831 r., w którym wspomniany jest udział dziada Seweryna Baryki – Kaliksta Grzegorza w wyprawie generała Józefa Dwernickiego na Beresteczko i Radziwiłłów.
- **Książka jako przedmiot pożądania poety i... rzecz nieprzystająca do rzeczywistości po Holokauście** – bohater opowiadania Borowskiego „Bitwa pod Grunwaldem” podczas pobytu w kacie gromadzi książki, trudno mu jednak pogodzić piękną niemiecką Goethego i lekturę poezji niemieckiej z tym, co widział i czego doświadczył przez lata upodlenia w obozie zagłady. Jakże książki można pisać po zagładzie? – na to pytanie będzie próbował odpowiedzieć Tadeusz Różewicz w swej poezji. Motyw z opowiadania Borowskiego wyeksponował Andrzej Wajda w filmie „Krajobraz po bitwie” nakreślonym na podstawie prozy Borowskiego.
- **Książka w księżce, teatr w teatrze** – do dziś uważany za nowoczesny, choć stosowany od wieków, zabieg literacki. Na przykład pokazanie w „Hamlecie” treści sztuki o zabójstwie, wystawianej na scenie przez zaproszonych przez księcia aktorów; fragmenty powieści Mistrza w „Mistrzu i Małgorzacie” Bulhakowa (opowieść o Jezui i Poncjuszu Pilacie).

- **Dziela literackie jako kanwa dla innych książek i adaptacji filmowych** (przykład – Biblia jako kanwa najbardziej kasowych ekranizacji w historii kina Cecila B. de Milla czy Mela Gibsona) i **jako inspiracja** dla innych autorów, np. „Mistrz i Malgorzata” Bulhakowa jest pewnym dialogiem z Biblią [a film „Pilat i inni” Andrzeja Wajdy to adaptacja fragmentów „Mistrza...”), „Czwarta siostra” Janusza Głowackiego to swoista polemika z „Trzema siostrami” Czechowa, aluzje do „Zbrodni i kary” występują w filmie Woody’ego Allena „Wszystko gra”, do mitologii i dramatów antycznych reżyser nawiązuje w filmie „Jej wysokość Afrodyta”.

Pytania warte refleksji

Czy kultura książki umiera? A może książka elektroniczna zastąpi tradycyjną? Czy z racji ekspansji komputerów wracamy do kultury obrazkowej? Czy książki mają moc zmieniania świata? I czy są dla nas tak ważne jak dla poprzednich pokoleń?

Motyw w sztuce

- Na obrazie **Rafaela Santi „Szkoła ateńska”** niektórzy greccy myśliciele trzymają księgi – nic w tym dziwnego, obraz przedstawia największych filozofów. Zidentyfikowano m.in. postaci Arystotelesa, Parmenidesa. Na innym obrazie **Rafaela „Madonna ze szczygiem”** (z roku ok. 1506), pełna wdzięku Maryja, trzymająca w ręku książkę, ukazana została niczym zwykła kobieta, matka przerywająca lekturę, by czule spojrzeć na dzieci, którymi się opiekuje. Jednym z chłopców przedstawionych na obrazie jest mały Jezus głoszący szczygła; ptak ten symbolizuje cierpienie – nazwa łacińska szczygła pochodzi od rzeczownika „oset”, kojarzącego się z koroną cierniową.

Jan Vermeer, „W pracowni artysty”

- Na płótnie **Jana Vermeera „Alegoria malarstwa”** (znanym także pod tytułem **„W pracowni artysty”**) pochodzącym z 1665 r. gruba księga w ręku kobiety jest jednym z atrybutów muzy historii, Klio (oprócz trąbki sławy, lauru zwycięstwa). Zapewne trzymana przez kobietę księga jest historia Herodota. Codzienna, realistyczna scena we wnętrzu dzięki pewnym symbolicznym przedmiotom, m.in. dzięki księdze, nabiera rangi alegorii. Badacze twierdzą, że Vermeer pragnął, by malarstwo przedstawiało obraz dziejów, by było sztuką uczoną, to zdaje się sugerować jego dzieło...

- Na obrazie, który namalował w 1839 r. niemiecki malarz okresu biedermeierowskiego **Carl Spitzweg**, zatytułowanym **„Biedny poeta”** niebudzący sympatii intelektualista leży wśród książek na zabałaganionym, ubogim poddaszu. Nie budzi podziwu jako wielki twórca, raczej politowane lub śmiech odbiorcy. Za oknem słoneczna pogoda, poeta leży w barłogu, grube tomy rzucone przy łóżku na podłodze,

Ważne cytaty

– *Cóż to czytaś, mości książę?*
Słowa, słowa, słowa

William Szekspir, „Hamlet”

*Wszakże lubisz książki świeżkie?...
Ach, te to są książki zbójckie
(...) Młodości mojej niebo i tortury!*

Adam Mickiewicz, „Dziady”, cz. IV

Rękopisy nie płoną.

Michail Bulhakow, „Mistrz i Malgorzata”

*Gdzie jest miejsce dla ciebie w tym wieku zamętu,
książka mądra, spokojna, stopie elementów
pogodzonych na wieki spojrzeniem artysty?*

Czesław Miłosz, „O książce”

*Znowu wróciłam do Mickiewicza
jak się wraca do młodzieńczej wiary
jego namiętność wichrem w twarz mi uderzyła
i odnalazłam sobie łąki.*

Anna Kamieńska, „Powrót”

Carl Spitzweg, „Biedny poeta”

nie dodają mu powagi. Kartki, zapewne z jego wierszami, leżą przy piecu, może to sugestia, że utwory nadają się tylko na podpałkę. Malarz zdaje się nie pochłaniać stylu życia poety. Tworzył często obrazy pokazujące karykaturalny aspekt życia mieszczań. Książki na tym obrazie nie są w stanie uratować autorytetu poety.

- Na obrazach **Pierre’a Auguste’a Renoira** często są przedstawiane kobiety czytające. Do znanych płócien należy **„Czytająca”**, namalowana w latach 1874–1876. Młoda dziewczyna ma skupioną twarz, skierowany w dół wzrok, oczy zaznaczono jedynie skromnymi czarnymi liniami, z kolei włosy pokazano za pomocą żółtych plamek, zlewających się niemal z tłem. ■